

Magdalena Skalny

UNIwersytet PEDAGOGICZNY IM. KEN W KRAKOWIE

STEREOTYPY MYŚLOWE I UPRZEDZENIA DOTYCZĄCE OSÓB NIESŁYSZĄCYCH

STEREOTYPES AND PREJUDICES ABOUT DEAF

Abstract

The aim of this article is to discuss issues related to myths, stereotypes and prejudices related to deaf people. In particular, the process formation of stereotyping and prejudice has been analyzed. The basic issue that has been presented is the social functioning of the misinformation used by hearing people in relation to the deaf. In addition, attention challenge for special pedagogy the discussed phenomena by appropriate prevention. The whole of the deliberations was set in the theoretical framework.

Key words: stereotypes, myths, prejudices, deaf, pedagogy

Słowa kluczowe: stereotypy, mity, uprzedzenia, niesłyszący, pedagogika

WSTĘP

Jak powszechnie wiadomo ludzie wytwarzają mechanizmy obronne w postaci stereotypów myślowych, które pozwalają im upraszczać rzeczywistość i tworzyć schematy, dzięki którym łatwiej definiują innych ludzi. Niestety najczęściej jest to niezgodne z prawdą, a w konsekwencji bardzo krzywdzące dla osób stereotypizowanych. Ewolucja kulturowa i rozwój nauki wpłynęły na zmniejszenie tego zjawiska, jednakże pozostawione stereotypy przyczyniają się do degradacji osób niesłyszących do roli tych „innych”. Obrazy innych osób jakie tworzymy w naszych myślach ma odzwierciedlenie w stosunkach międzyludzkich. Pedagogika specjalna, która w aspektach teoretycznym i praktycznym podejmuje zagadnienia związane z osobami niepełnosprawnymi (także w kontekście ich społecznego funkcjonowania) powinna doszukiwać się oraz kłaść szczególny nacisk na naukę poszanowania dla drugiej jednostki mającej prawo do koegzystencji ze społeczeństwem. Żyjąc w społecznościach ludzkich należy pracować nad rozwojem humanitaryzmu, którego nieodzownym elementem jest empatia, bo bez tego współlistnienie z osobami niesłyszącymi jest utrudnione. Niezmiernie ważne jest otwarcie się na drugą osobę

akceptując jej braki i inność. Społeczna aprobata i tolerancja przyczyniają się do zmniejszenia zjawiska tworzenia odrębności tożsamościowej i osobowościowej osób niepełnosprawnych. Natomiast stereotypy społeczne i uprzedzenia wpływają na dezintegrację życia społecznego i dysharmonię ludzką oraz zafałszowanie obrazu osób z dysfunkcjami. Prezentowany artykuł ma formę teoretyczną, opisuje problem dotyczący zjawiska stereotypizacji i uprzedzeń, w głównej mierze analizując proces powstawania stereotypów i uprzedzeń oraz konsekwencji ich występowania w społeczeństwie, kończąc na stereotypach, które skupiają się wokół osób niesłyszących. M. Garbat (2015, s. 91–92) zaznacza, że rozwój cywilizacyjny, zwłaszcza lata po II wojnie światowej, znacząco zmniejszył zjawisko dyskryminacji osób z niepełnosprawnością.

WYJAŚNIENIA TERMINOLOGICZNE

Terminologia dotycząca zjawiska stereotypizacji i uprzedzeń jest zagadnieniem rozpatrywanym przez psychologię społeczną, której autorzy badają procesy i zachowania psychiczne ludzi w sytuacjach społecznych (S. Mika, 1987, s. 65). Po raz pierwszy terminu „stereotyp” użył francuski drukarz Didot w 1798 roku na oznaczenie procesu druku, który wykorzystywał gotowe matryce (I. Kurcz, 1992). Pod koniec wieku XIX pojęcie to zaczęło być wykorzystywane przez psychiatrów, którzy znaczyli nim stałe, frustracyjnie powtarzane sposoby wyrażania się (ekspresji) pacjentów. W 1922 r. dziennikarz amerykański W. Lippmann wprowadził pojęcie stereotypu, określając jako *Pictures in our heads* — Obrazy w naszych głowach. Autor zaznaczył tym samym, że stereotypy są subiektywnymi wytworami naszych procesów poznawczych, które przetwarzają informacje o zewnętrznym świecie. Rozpoczęto badania empiryczne, które miały kategoryzować i zinterpretować stereotypy występujące u poszczególnych jednostek (H. Pietrzak, 2000, s. 13). W latach 30. XX wieku dwaj psychologowie D. Katz i K. Braly rozpoczęli badania nad stereotypami etnicznymi wśród studentów Uniwersytetu Princeton. Respondenci określali, jakie są charakterystyczne cechy poszczególnych narodowości (I. Kurcz, 1994). Procedura i teoretyczne założenia ich badań stosowane były przez kolejne 20 lat. Początkowo badacze uważali, że kultura jest źródłem stereotypów i ich treści. Następnie w latach 50. przyjął się pogląd, że powstające stereotypy związane są bezpośrednio z indywidualnymi cechami jednostki. Wysłunięto przypuszczenie, że osoby o osobowości autorytarnej częściej używają stereotypów. Wymienione sposoby postrzegania stereotypów określone są jako tradycyjne. W badaniach nad stereotypami przełom nastąpił w latach 50., gdy wysunięto tezę, że są one rodzajem wiedzy społecznej jednostki, odtąd z tej perspektywy rozpoczęto je badać (K. Doroszewicz, 2004, s. 31–32). Obecnie stereotypy postrzega się i interpretuje jako efekt podstawowych procesów poznawczych. Szczegółowo zwraca się uwagę na procesy kategoryzacji i generalizacji. W porównaniu z wcześniejszymi poglądami, współcześnie stereotypy uznaje się za indywidualne wytwory, nie społeczne czy kulturowe; mogą one być pozytywne lub negatywne. Stereotypy odnoszą się do typów ludzi, nie tylko do grup społecznych (B. Wojciszke, 1986, s. 71). Zdaniem J. Borkowskiego (za: J. Wolińska, 2015, s. 51) stereotyp to

względnie trwały schemat przedstawiania osób, rzeczy, sytuacji, grup społecznych, zawierający pewne wartościowanie, lecz niemający normatywnego wymiaru. Charakterystyczne dla stereotypów jest ubóstwo treści i nadmierne uproszczenie. Bazując na stereotypach, nie weryfikujemy ich treści, wykazujących silne nacechowanie emocjonalne, nadogólność oraz niewielką podatność na zmiany.

PRZYCZYNY POWSTAWANIE STEREOTYPÓW I UPREDZEŃ

Przyczyn powstawania stereotypów na początku upatrywano w trywialnej moralności ludzkiej, niektórzy badacze przypuszczali, że są one przejawem ukrytej, tłumionej i nieświadomej wrogości osoby stereotypującej. Wraz z rozwojem nauki psychologia poznawcza dowiodła, że mózg ludzki dokonuje automatycznej klasyfikacji, czyli przyporządkowuje odpowiednie kategorie podobnym obiektom z jego otoczenia. Proces klasyfikacji występuje u wszystkich ludzi bez względu na wiek, stąd obalony został mit jakoby stereotypy powstawały w umysłach leniwych, mniej wykształconych lub o niższej moralności ludzi. Za G. Allportem (1954) uznano, że stereotypy są naturalnymi skutkami procesów poznawczych (T.D. Nelson, 2003, s. 52). Klasyfikacji czy kategoryzacji dokonuje się przez to, że w naszym środowisku występuje wiele złożonych informacji, konsekwencją tego jest potrzeba uporządkowania i upraszczania oraz redukcji tej złożoności do praktyczniejszych kategorii. Przypisywanie przedmiotu do danej kategorii pozwala na funkcjonalne reagowanie na niego. Kategorie tworzone są na zasadach asocjacji — podobieństwa i różnic obiektów, przyczynia się to do efektywnego ich wykorzystywania (R. Brown, 2006, s. 234–240). Poza kategoryzacją istnieją inne mechanizmy poznawcze, który uczestniczą w powstawaniu stereotypów. Pierwszym jest błąd korespondencji w powstawaniu reprezentacji grupowych — polega na tym, że wyciąga się wnioski na temat cech dyspozycyjnych innych ludzi, interpretując ich zachowanie w kontekście pełnionych przez nich ról społecznych. Reprezentant danej grupy odznacza się indywidualnymi cechami, które przenoszone są na całą grupę. Jest to uogólnienie — postrzegamy grupę przez pryzmat cech jej głównego członka, np. stereotypy związane z płcią, gdzie każda kobieta postrzegana jest jako delikatna (H. Pietrzak, 2000, s. 62). Kolejnym mechanizmem poznawczym przy powstawaniu stereotypów jest pozorna korelacja oraz różnicujące spostrzeganie grup: pozorna korelacja to przekonanie obserwatora o tym, że powstał i istnieje związek między dwoma zmiennymi, a w rzeczywistości informacje, na których opiera się osąd, nie dają podstaw do wnioskowania o takiej zależności, np. obie grupy A i B wykazują taki sam procent zachowań pożądanых, ale jedna z nich A jest ilościowo większa, badani wskazali jako lepszą grupę A, chociaż ocena grup winna być porównywalna. Najprawdopodobniej takie działania są spowodowane zwracaniem uwagi na cechy wyróżniające. Konsekwencją pozornej korelacji jest spostrzeganie grup w różny sposób. Percepcja wartościujących różnic grup nie jest rezultatem właściwej interpretacji informacji, lecz wytworem mechanizmów przetwarzania informacji (D.M. Mackie i in., 1999, s. 48–49). Zazwyczaj stereotypy powstają przy udziale mechanizmów poznawczych. Często towarzyszą im silne uczucia i emocje, szczególnie jeśli dotyczą własnej

grupy. Komponenty emocjonalne — afektywne mogą powstać przed konkretną treścią poznawczą stereotypów. Reakcje emocjonalne powstają na skutek skojarzenia reakcji afektywnych z przekonaniem na temat owej grupy. Przyczyny powstania stereotypów mogą zależeć od udziału mechanizmów afektywnych, takich jak:

- warunkowanie klasyczne emocji stereotypowych — powstaje wtedy, gdy osobie lub przedmiotowi towarzyszy konkretna emocja, a poprzez wielokrotne występowanie w parze, zaczynają samoistnie wywoływać daną emocję, np. kontakty z innymi grupami na początku wywoływały lęk lub irytację a zmniejszona częstotliwość interakcji spowodowała silniejsze negatywne emocje. Wniosek jest taki, że nawet myśli, wspomnienia czy nawet napomnienia o danej grupie wywołują negatywne emocje, które w przyszłości skonstruują stereotyp;
- zjawisko samej ekspozycji — samoistny, niewymuszony i powtarzający się bodziec, który jest ekspozycyjny wywołuje pozytywniejsze postawy wobec niego. Naturalnie częściej mechanizm ekspozycji dotyczy pozytywnych stereotypów na temat własnej grupy i jej członków, przyczyną tego jest silniejszy wpływ bodźca o działaniu pozytywnym lub neutralnym niż negatywnym (obca grupa).

Istnieją inne mechanizmy, które są odpowiedzialne za powstawanie stereotypów, odnoszą się one do czynników społecznych i motywacyjnych. W zakres mechanizmów społeczno-motywacyjnych wchodzi kilka ważnych czynników. Pierwszym z nich są procesy związane z tożsamością społeczną — przynależność do grupy powoduje w jednostce zmiany dotyczące podniesienia samooceny, konsekwencją tego jest występowanie u jednostki motywacji do osiągnięcia, doskonalenia i utrwalania pozytywnej tożsamości społecznej, której etiologia sięga grupy, do której należy. Jeśli jednostka przekonana jest, że jej grupa (nawet tymczasowa) jest lepsza od innych, to zapewnia jej pozytywną tożsamość społeczną. W sytuacji, gdy własna grupa nie posiada atrybutów odróżniających ją od innych grup, członkowie tego zbioru wykorzystują okazję, aby nadać mu pozytywne cechy. W odniesieniu do rodzenia się stereotypów to procesy związane z tożsamością społeczną stanowią źródło motywacji do przypisywania właściwości pozytywnych swojej grupie oraz cech negatywnych grupie obcej. Innym ważnym mechanizmem społeczno-motywacyjnym jest krańcowy błąd atrybucji, który objawia się, gdy przeceniana jest grupa własna, a jednocześnie grupie obcej uzasadnia się negatywne działanie ich wewnątrzgrupową dyspozycją. W sytuacji, gdy grupa obca działa pozytywnie komentuje się to jako przejaw czynników, które nie zależą od dyspozycji członków grupy, np.: szczęścia, wysoka motywacja, zachowanie wyjątkowe. Zdarza się tak, że mechanizmem społeczno-motywacyjnym są stereotypy jako uzasadnienie status quo — powstają, gdy jednostka chce postrzegać swoją grupę jako hierarchicznie wyższą od innych, odbywa się to przy użyciu mechanizmu usprawiedliwienia, gloryfikowania i uzasadniania różnic w statusie poszczególnych grup, szczególnie tych, które faworyzują własną grupę (D.M. Mackie i in., 1999, s. 49–58). Wyobrażenia stereotypowe często powstają wykorzystując mechanizmy kulturowe. Według teorii van Langenhove i Harry stereotypy kulturowe są tworzone w wyniku dyskursu społecznego — mogą być negatywne, jak i pozytywne. Jednostka może przejawiać chęć zmiany usytuowania w danym dyskursie społecznym i wykorzystać w tym celu swój osobisty stereotyp odnoszący się do jakiejś osoby, grupy

lub zjawiska. Z czasem może on stać się powszechny i ewoluować w stereotyp kulturowy (E. Czapka, 2006, s. 22 za: P.R. Hinton, 2000, s. 146). Innym mechanizmem tkwiącym w kulturze i przyczyniającym się do powstania stereotypów jest społeczne uczenie się treści stereotypów, które może powstawać na skutek procesów socjalizacyjno-wychowawczych w trakcie socjalizacji, wtedy dziecko poprzez naśladownictwo i obserwację wytwarza w umyśle obrazy poszczególnych grup. Wzorce przekazywane najpierw przez rodziców, potem przez rówieśników przyczyniają się do subiektywnego kategoryzowania członków społeczeństwa, a w konsekwencji powstawania stereotypów (K. Doroszewicz, 2004). Genezy kulturowych mechanizmów nabywania stereotypów psychologowie upatrują także w mediach, czyli środkach masowego przekazu — w szczególności telewizji i radiu (reklama), które kreują obraz społeczeństw, grup, jednostek. Manipulując emocjami popartymi obrazem przyczyniają się do powstawania opinii na temat poszczególnych zbiorowości ludzkich. Szczególnie podatne na sugestie mediów są dzieci i młodzież, które przysposabiają obraz wirtualny jako rzeczywistość. W wyniku wykreowania przez media często fałszywych, nierzeczywistych obrazów grup lub jednostek, powstają w ludzkiej świadomości analogiczne przekonania i odczucia o prawdziwości informacji, przyczynia się to bezpośrednio do powstawania stereotypów. Inną przyczyną powstawania stereotypów kreowanych przez kulturę może być konformizm, wtedy jednostka kieruje się wyznaczanymi normami społecznymi i zgodnie z nimi opiniuje rzeczywistość. Przekonania jednostki są odzwierciedleniem ogólnych sposobów myślenia, odczuwania i zachowywania, gdyż są aprobowane przez członków jej społeczności. Jednostka nie przejawia nonkonformistycznych zachowań z obawy przed wyobcowaniem z własnej grupy. Mechanizmy kulturowe przyczyniające się do powstawania stereotypów to także przyjmowanie odpowiednich ról społecznych — postrzeganie całościowej grupy odbywa przez pryzmat pełnionej przez nią roli społecznej, przypisane zostają jej odpowiednie cechy osobowościowe, w ten sposób powstają dotyczące jej stereotypy (D.M. Mackie i in., 1999, s. 58–62). Pomiędzy uprzedzeniami a zjawiskiem stereotypizacji istnieje bezpośredni, nierozzerwalny związek. Mechanizmy powstawania stereotypów łączą się z genezą uprzedzeń. Istnieją różne teorie wyjaśniające etiologię uprzedzeń, zalicza się do nich: teorię tożsamości społecznej, optymalnej odrębności, kozła ofiarnego, względnej depriwacji, rzeczywistego konfliktu. Teoria tożsamości społecznej polega na podnoszeniu wartości własnej grupy i deprecjonowania grupy obcej. Związana jest z samooceną jednostki, która jeśli nie jest zaspokojona przez nią samą, podnoszona jest za pomocą tożsamości społecznej, czyli przynależność do swojej znaczącej grupy. Jednostka faworyzuje grupę własną, a konsekwencją jest międzygrupowa tendencyjność oceny (negatywne postrzeganie) obcych grup, co stanowi źródło uprzedzeń. Badania empiryczne dowodzą, że nie jest to zjawisko, które zawsze stanowi o powstaniu uprzedzeń. W teorii optymalnej odrębności M.B. Brewera (1991) jednostka broni poczucie własnej wartości i bezpieczeństwa abstrahując od skrajnej odrębności i całkowitej przynależności. T.D. Nelson (2003, s. 78) uzasadnia adekwatność tej teorii pisząc, że

kiedy tożsamość społeczna jednostki staje się bardzo wyrazista (to znaczy kiedy jej indywidualna tożsamość zostaje zepchnięta na drugi plan, ustępując poczuciu przynależności), wzrasta skłonność tej osoby do postrzegania obcych grup przez pryzmat rozpowszechnionych stereotypów.

Niekiedy uprzedzenia powstają, gdy jednostka ma defekty osobowościowe (wyparta wrogość, nierozwiązane konflikty) i przerzuca swoje frustracje na ludzi bezsilnych i widocznie odmiennych, którzy pełnią rolę kozła ofiarnego (P.G. Zimbardo, M.R. Leippe, 2004, s. 294). Teoria kozła ofiarnego nie ogranicza się tylko do ludzi, często dotyczy różnych przedmiotów lub zjawisk, np. w sytuacji gospodarczej. W ogólnym założeniu jest to niemożność osiągnięcia wytyczonego celu, która rodzi negatywne uczucia: frustrację, złość i poczucie rozczarowania. Często przyczyna frustracji i obca grupa wytwarzają podobne emocje, a przez to zostają ze sobą skojarzone w naszej pamięci, co z kolei przyczynia się do przenoszenia czynnika frustrującego na daną grupę i powstania uprzedzeń. Inaczej powstawanie uprzedzeń formułuje teoria względnej deprivacji. Zakłada ona, że uprzedzenia wytwarzane są z poczucia niezaspokojenia (deprivacji) w odniesieniu do grup, dotyczy ono ważnego celu, np. zdobycia wykształcenia. Jednostka czuje się gorsza porównując się z konkretną grupą, gdy nie ma zaspokojonego pragnienia zasobu lub gdy uważa, że zasób jej się należy. Natomiast teoria rzeczywistego konfliktu upatruje przyczyn powstania uprzedzeń w przekonaniu o niższym, gorszym położeniu naszej grupy w porównaniu z grupą obcą, szczególnie, jeśli zmierza do osiągnięcia ważnego celu. U podstaw powstania w ten sposób uprzedzeń leży również poczucie bezradności jednostki, która nie ma wpływu na położenie swojej grupy. Sytuacją, które szczególnie wzmaga tak powstałe uprzedzenia jest konkurencja o ograniczone zasoby dwóch grup, wzmaga to w członkach grup uczucie wrogości i tworzenie uprzedzeń względem konkurentów (T.D. Nelson, 2003, s. 79–85).

STEREOTYPY I UPRZEDZENIA DOTYCZĄCE OSÓB NIESŁYSZĄCYCH

W niniejszym podrozdziale będzie używane pojęcie stereotypu, także w kontekście uprzedzenia, gdyż założeniem jest, że uprzedzenia są jego konsekwencją jako postawa przedstawiająca go. Przyczyną powstania stereotypu i niesprawiedliwego traktowania może być wygląd lub sposób funkcjonowania odbiegający od przyjętych norm estetycznych, np. niepełnosprawność fizyczna (E. Aronson, T.D. Wilson, R.M. Akert, 1997, s. 353). Uprzedzenia skierowane wobec osób niepełnosprawnych fizycznie nazywane są „handicapizmem” (od ang. *handicap* — upośledzenie, niepełnosprawność); zamiennie używa się określenia „albeizm” (od *able* — sprawny) (T.D. Nelson, 2003, s. 343). Historii naszej cywilizacji dowodzi, że różny był stosunek do osób niepełnosprawnych na przestrzeni dziejów. Zacołowanie humanitarne powodowane brakiem wiedzy i niskim poczuciem empatii oraz kultem piękna i sprawności fizycznej pierwszych cywilizacji powodowało eliminację ze społeczeństwa jednostek słabych i posiadających widoczne defekty. Postrzeganie osób niepełnosprawnych przez pryzmat ich ograniczeń i uszkodzeń do dnia dzisiejszego nie zostało całkowicie wyeliminowane, choć w znacznym stopniu ograniczone (M. Gorbat, 2015). A. Ostrowska (za: M. Wójcik, 2008, s. 41) pisze, że

niepełnosprawni są niejednokrotnie oceniani na podstawie pewnych uogólnionych obrazów i stereotypów odnoszących się do całych grup danego schorzenia i kalectwa. Ponieważ stereotypy zawierają często treści niekorzystne, mogą prowadzić do dyskryminowania osób nie-

pełnosprawnych, gdy tylko zostaną zdefiniowani przez pryzmat ich choroby lub inwalidztwa. Brak akceptacji, negatywne postawy i stereotypy utrudniają też akceptację siebie samych. Nie rozumiejąc niepełnosprawności, narzucamy osobom niepełnosprawnym nasze oczekiwania związane z ich zachowaniem w określonych sytuacjach. Nie jesteśmy w stanie zaakceptować faktu, że często potrzeby takie same jak innych ludzi mogą być zaspokajane w inny sposób.

Po części za kreowany obraz osób niepełnosprawnych odpowiadają media, które mimo przekazu mającego na celu pomoc, integrację, normalizację i lepsze poznanie tej grupy społecznej, utrwalają ich stereotypowy odbiór. Różny obraz osób niepełnosprawnych i wpływ mediów na ich wizerunek i samopostreganie przedstawia tabela 1 (M. Wójcik, 2008, s. 41–42) oraz (D. Podgórska-Jachnik, 2013, s. 65–98).

Z tabeli 1 wynika, że często media utrwalają powierzchowne i nieprawdziwe społeczne wyobrażenia o osobach niepełnosprawnych. A. Krause twierdzi, że „niezależnie czy skoncentrujemy naszą uwagę na pozytywnych aspektach oddziaływania współczesnych mediów na osobę niepełnosprawną czy przeciwnie podkreślimy ryzyko takiego wpływu to sam wpływ nie tylko wydaje się niezaprzeczalny, ale i zapewne będzie wzrastał” (za: M. Kosowicz, 2008, s. 86). Stereotypy i mity dotyczące osób niesłyszących funkcjonują w społeczeństwach współczesnych państw. Oddziałują one krzywdząco na ich środowisko i powodują ostracyzm, który spowodowany jest brakiem chęci poznania rzeczywistych prawd dotyczących osób z uszkodzonym narządem słuchu.

Etiologia słowa „mit” sięga języka greckiego, w którym „mythos” oznaczało słowo, legendę, bajkę. Współcześnie może oznaczać „fałszywe mniemanie o kimś lub o czymś, uznawane bez dowodu, ubarwioną wymyślonymi szczegółami historię o jakiejś postaci lub o jakimś fakcie” (A. Korzon, 2004, s. 28). M. Wójcik (2008, s. 46) wyróżnia grupy mitów i stereotypów dotyczących osób niesłyszących i słabosłyszących:

- traktowanie wszystkich osób z wadą słuchu jako takich samych pod każdym względem;
- postrzeganie osób z defektem słuchu jak innych niepełnosprawnych jako słabe, mniej wartościowe, nieporadne itd.;
- wnioskowanie o niższej sprawności intelektualnej tych osób, na podstawie ograniczeń i różnic komunikacyjnych.

W. Pietrzak wymienia mity dotyczące postrzegania osób niesłyszących przez społeczeństwo:

- 1) mogą wykonywać tylko określone prace,
- 2) wykazują niższą inteligencję niż słyszący,
- 3) wszyscy członkowie tej grupy społecznej mają podobne ideały, predyspozycje i postrzeganie innych,
- 4) wszyscy używają języka migowego,
- 5) po utracie słuchu tworzą grupę takich samych ludzi,
- 6) wszyscy potrafią odczytywać mowę z ust,
- 7) tolerują hałas,
- 8) nie potrafią mówić,
- 9) posiadanie aparatu słuchowego oznacza przywrócenie słuchu (za: K. Plutecka 2009, s. 1).

Tabela 1

Obraz osób z niepełnosprawnością w mediach oraz jego wpływ na ich odbiór społeczny oraz postrzeganie siebie przez osoby niepełnosprawne

Nazwa	Opis	Obraz w społeczeństwie	Wpływ na osoby z niepełnosprawnością
Tzw. reklama dobroczytna	Liczne fundacje, zbierając pieniądze na leczenie i rehabilitację osób niepełnosprawnych, przedstawiają ich jako ludzi apatycznych, cierpiących, bardzo nieszcześliwych, ubogich, nieporadnych, potrzebujących pomocy i niezdolnych do samodzielnej egzystencji. Stosowane przy tym odpowiednie środki wyrazu (czarno-białe zdjęcia potegujące uczucie przygnębienia, kontrast piękno — skaza przy porazywaniu osoby niepełnosprawnej i jej sprawnego, pięknego opiekuna) wzmacniają negatywny przekaz	Wizerunek osoby niepełnosprawnej jako ciężaru dla społeczeństwa	Poczucie zdegradowania ich do roli osób czekających na litość „dobroczyńców”, nie mających szans wpływania na własny los, samorealizację
Niepełnosprawni / niepełnosprawność jako sensacja	Bulwersujące reportaże w mediach o zaniechaniu osób z niepełnosprawnością, jakiego dopuścili się ich opiekunowie	Wzbudza niezdrowe zainteresowanie osobami niepełnosprawnymi i ich otoczeniem, zachęca czasem do fascynacji wynaturzeniami	Upodmiotowienie osób niepełnosprawnych, traktowanie ich jako tematu plotek, stwarzanie dystansu społecznego, wchodzenie w przypisywane im role
Osoba z niepełnosprawnością — superbohater (superkaleka)	Wizerunek osoby niepełnosprawnej obdarzonej szczególnymi zdolnościami, walczącej o swoje prawa do autonomii i godnego życia, osiagającej sukces za wszelką cenę, na przekór światu, uprawiającej sport, malującej, wyszywającej, tworzącej rękodzieło	Przedstawienie osób niepełnosprawnych jako świetnie sobie radzących, uzdolnionych może powodować zacieranie się różnic indywidualnych między nimi. Takie przedstawienie może też prowadzić do niechęci w udzielaniu pomocy	Skoncentrowanie na osiągnięciach pojedynczych osób implikuje przekonanie, że tylko dzięki wspaniałym zdolnościom mogą one zyskać społeczną akceptację. Nie miałyby zatem na nią szans osoby przeciętne. W środowisku samych niepełnosprawnych, podobnie jak pełnosprawnych, jednostki wybitnie uzdolnione stanowią margines, nie reprezentują więc całego środowiska, np. nie wszystkie osoby z wadą słuchu potrafią odczytywać mowę z ust

Osoba niepełnosprawna jako przedmiot drwin	To element programów satyrycznych, temat żartów i dowcipów wykorzystywanych, np. w programach: „Latający Cyrk Monty Pythona”, czy skecz kabaretu Ani Mru Mru pt. „Golf”	Taki rodzaj humoru ograniczaszanse ludzi niepełnosprawnych na poważne ich traktowanie ze strony zdrowego społeczeństwa	Godzi w godność osób niepełnosprawnych, podkopuje ich wiarę we własne siły
Osoba niepełnosprawna jako najgorszy wróg samej siebie	Pokazywanie osoby niepełnosprawnej uzalającej się nad własnych losom i obwiniającej o swój los innych, negatywnie nastawionej do świata i siebie	Brak wniknięcia w rzeczywiste powody buntu i problemów z samoakceptacją w obliczu niepełnosprawności (brak pracy, mieszkanie, akceptacji w środowisku, miłości) doprowadza do utrwalaania fałszywego obrazu osób niepełnosprawnych w społeczeństwie — jako nieprzystosowanych — i zaprzeczaszaszanse na wzajemne zrozumienie akceptację	Krzywdzące zrównanie wszystkich i często brak możliwości wyjścia poza istniejący stereotyp
Osoby niepełnosprawne jako normalny człowiek	Przedstawienie niepełnosprawnych jako „normalnych” i „zwyczajnych”, którzy, mimo ograniczeń, dobrze sobie radzą w społecznym funkcjonowaniu	Podkreślenie normalności ludzi z niepełnosprawnością może powodować zanik dążeń do zapewnienia im prawa do uzyskiwania pomocy w zakresie rozwoju, a więc wypracowania odpowiedzialnej polityki. Skoro bowiem osoba niepełnosprawna może pracować i dzięki temu utrzymać siebie, to nie potrzeba jej wspierać. Jest to błędne przekonanie	Deprecjonuje się ich trudności w tzw. normalnym życiu, co może się przyczyniać do ograniczenia pomocy dla nich. Wywołuje to niepokój i obawę o możliwość zaspokajania w przyszłości podstawowych potrzeb

Stereotypy towarzyszące wyobrażeniom nauczycieli przedstawiają K. Krakowiak i M. Panasiuk (1994, s. 37–38) i są to stereotypy odwołujące się do uczniów niesłyszących, do rodziców dzieci z uszkodzonym słuchem, do nauczycieli i do celów rehabilitacji tych dzieci. Wśród stereotypów odnoszące się do uczniów niesłyszących autorki wyróżniły:

1. Stereotyp poszkodowanego przez los kaleki, który jest nieupośledzony pod każdym względem, któremu należy ograniczać wymagania, ochraniać i stwarzać warunki do spokojnej egzystencji. Stereotypujące słowa skierowane do osób niesłyszących to np.: „niech sobie miga”, „po co go męczyć”, „żeby mu się nic nie stało”;
 - a) stereotyp „niepełnosprawnego”, który jest ograniczony psychicznie — postrzeganie niesłyszącego jako osoby, która ma odmienne od uznanego za normę myślenie i uczuciowość, które jest argumentowane ograniczeniami językowymi tych osób. Stereotypujące słowa skierowane do osób niesłyszących to np. „Głuchy nigdy nie zrozumie co to jest czerwień” albo „Brak mu uczuć wyższych”;
 - b) stereotyp szczegółowego ograniczenia pamięci — twierdzenia, że osoba niesłysząca nie jest w stanie zapamiętać przeciętnej liczby przekazywanych informacji, ograniczanie do minimum nauczanych treści. Stereotypujące wypowiedzi to np. „Wystarczy jeśli w ciągu pierwszego roku nauki dzieci poznają około 6 zdań”.
2. Stereotyp niesłyszącego jako człowieka absolutnie pełnosprawnego — traktowanie osoby z uszkodzonym słuchem pomijając jego defekt, obchodzenie się z nią jakby słyszała. Przyczyny takiego postrzegania osób niesłyszących doszukuje się w ich obrazie kreowanym przez media, które skupiają się na przedstawianiu wybitnych ponadprzeciętnych ludzi z uszkodzonym analizatorem słuchu, którzy stają się reprezentantami tej grupy;
 - a) stereotyp osoby zaniedbanej w dzieciństwie — obarczanie winą za niepowodzenia szkolne rodziców ucznia. Tłumaczenie się nauczyciela nieprawdziwą bezsilnością, np. „To było bardzo zdolne dziecko, ale rodzice zaniedbali złoty wiek dla mowy, teraz jest już za późno, nic już nie da się zrobić, musi migać”;
 - b) stereotyp osoby niesłyszącej, ale bardzo zdolnej — niezwracanie uwagi na stopień ubytku słuchu — przy ocenie wysokiego poziomu opanowania odczytywania mowy z ust, czytania, pisania nie jest brane pod uwagę jaki rodzaj i stopień uszkodzenia słuchu ma uczeń. Z kolei stereotypy odnoszące się do rodziców dzieci z uszkodzonym słuchem podzielono na dwie grupy. Pierwsza grupa to rodzice traktowani jako osoby odrzucające swoje dzieci, charakteryzuje ich poczucie wstydu, które przyczynia się do izolowania dziecka od społeczeństwa, niedbanie o nie, zostawianie w internacie bez odpowiednich rzeczy — odzieży, przyborów szkolnych. W tej grupie rodziców znajdują się zamożni rodzice zrzucający odpowiedzialność za dziecko na instrumenty państwowe — szkołę czy internat, rodzice „leniwi i wygodni”, którzy nie przykładają się do pracy z dzieckiem, ograniczając się do zaspokojenia bytu materialnego dziecka oraz rodzice nieudolni — nie będący w stanie zapewnić dziecku minimum egzystencji. Druga grupa stereotypów odnosząca się do rodziców dzieci z uszkodzonym słuchem to rodzice prezentujący postawę nadopiekuńczą — nadmierne angażowanie się w sprawy dziecka, czego konsekwencją jest ograniczanie jego samodzielności

i rozwoju. W tej grupie rodziców znajdują się „dziwni” rodzice nie potrafiący poradzić sobie z sytuacją stresową, mający trudności w radzeniu sobie z problemami wychowawczymi oraz wścibscy rodzice, którzy pragną kontrolować pracę nauczycieli, wychowawców i szkoły.

Natomiast stereotypy dotyczące nauczycieli pracujących z dziećmi niesłyszącymi są cztery. Pierwszy z nich określa nauczyciela mianem „wtajemniczony” — postrzeganie wiedzy surdopedagogicznej jako tajemnicy dostępnej dla nielicznych jednostek. Inny rodzaj nauczyciela to pedagog obdarzony „szczególnym powołaniem”. Kolejnym stereotypem wyszczególnionym przez autorki jest nauczyciel „uświęcony przez wykonywanie niezwykle trudnych zadań społecznych”. Istnieje również stereotyp surdopedagoga jako „wzoru specjalisty z wieloletnim doświadczeniem”, który nie przyjmuje konstruktywnej krytyki przyjmując swój subiektywny punkt widzenia jako jedyny właściwy. Ostatnia grupa stereotypów sformułowanych przez autorki dotyczy stereotypów i mitów odnoszących się do celów rehabilitacji, wśród których jest jednostronne sformułowanie celu rehabilitacji — ocena postępu rehabilitacji i ona sama ogranicza się, np. do stopnia opanowania mowy przez osobę niesłyszącą. Kolejnym stereotypem przypisanym tej grupie jest integracja postrzegana jako cel i metoda rehabilitacji — postrzeganie integracji jako doskonałej metody nauczania języka. Mit ten często jest konfrontowany z rzeczywistością, np. gdy dziecko niesłyszące trafia ze szkoły powszechnej do szkoły dla niedosłyszących. Zdarza się również, że pojawia się stereotyp przedwczesnego pesymizmu, który odnosi się do językowych możliwości dziecka z uszkodzonym narządem słuchu — staje się motywem do zaprzestania poszukiwania skuteczniejszych metod kształcenia językowego, czego konsekwencją jest ograniczenia ogólnego celu rehabilitacji do wykształcenia zawodowego i przygotowania rehabilitowanego do pracy. Osoby niesłyszące wykorzystują w procesie komunikacji język migowy, który w kontaktach z osobami słyszącymi stanowi trudność komunikacyjną. Osoba słysząca w kontakcie z osobą z wadą słuchu poprzez ograniczoną i trudną komunikację nie jest w stanie autentycznie zaakceptować jej, brak zaadaptowania do takiej sytuacji interpersonalnej powoduje postawę odrzucającą. Trudności komunikacyjne mogą przyczyniać się do powstania mitów na temat języka migowego — traktowanie go jako zbioru gestów, które uniemożliwiają wyrażania pojęć abstrakcyjnych, odznaczającego się brakiem reguł, więc niepostrzeganym jako język (D. Bouvet, 1996, s. 134–142). Wśród mitów i przesądów dotyczących języka migowego S. Prillwitz (1996, s. 293) wymienia: określanie możliwości poznawczych i myślenie człowieka przez pryzmat języka migowego, postrzeganie języka mówionego jako wyznacznika inteligencji, postrzeganie języka migowego jako prymitywnej formy komunikacji i umniejszanie jego wartości, nauka mowy jest utrudniona przez wczesne przyswajanie języka migowego, zapobieganie rozwojowi języka migowego przyczynia się do lepszego wychowania w języku mówionym. W społeczeństwie osób słyszących upowszechniony został mit jakoby wszystkie osoby niesłyszące były „głuche jak pień”, czyli nie słyszały nic. Nie jest to prawdą, zaledwie 2–4% osób z uszkodzonym słuchem rzeczywiście nie reaguje na bardzo silne dźwięki, jednak większość z nich wychwytuje z otoczenia głośne sygnały dźwiękowe. Inny mit dotyczy „przywracania słuchu” dzięki rozwojowi techniki i powstawaniu nowoczesnych aparatów słuchowych, który wywołuje

złudne nadzieje, a w konsekwencji często opóźnia rehabilitację. Wiara w cuda kreowana przez media przynosi jedynie rozczarowanie (B. Szczepankowski, 1999, s. 169).

ZAKOŃCZENIE

Stereotypy myślowe, mity społeczne i uprzedzenia tworzone są przez ludzi w celu uproszczenia otaczającej ich rzeczywistości, brak zastanowienia i analizy przyczynia się do powstawania krzywdzącego, zafałszowanego obrazu osób niesłyszących. Działa to niekorzystnie na stosunki społeczne tych grup, powoduje izolację zamiast integracji, litość zamiast pomocy, brak tolerancji zamiast komunikacji, prostotę poglądów zamiast poznania, pojawia się odseparowanie w miejsce współpracy, współdziałania. Najważniejszym zadaniem stającym przed społeczeństwem słyszących jest rzetelne opiniowanie na podstawie konkretnej, rzeczywistej wiedzy, otwarcie się na komunikację i lepsze poznanie środowiska niesłyszących, a także wyzbycie się negatywnej imaginacji obrazu tych osób. Konkluzją jest taka, że istnieją stereotypy, które wyostrome przyczyniają się do powstawania uprzedzeń, są ich źródłem i motywacją. Istnieją również czynniki, które mogą spowodować zmianę stereotypów bądź uprzedzeń i przyczynić się do ich redukcji bądź modyfikacji. Istotnym faktem jest niemożność istnienia uprzedzenia bez stereotypu, redukując przekonania ludzi na etapie stereotypów istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że zahamuje to rozwój uprzedzenia.

„Scena życia jest przede wszystkim płaszczyzną spotkań i rozstań, jest przestrzenią wolności, w której człowiek szuka sobie domu, chleba, Boga i w której znajduje cmentarz” (J. Tischner, 1998, s. 9). Egzystowanie w środowisku społeczno-kulturowym i rozmaitych relacjach konstruujących osobowość niesłyszącej jednostki przyczynia się do osiągnięcia przez nią kolejnych piętrowości rozwoju. Kształtowanie relacji ze słyszącymi jest trudne, ale obopólne doświadczenia tych sytuacji i rodzące przez to poznanie prowadzi do zrozumienia i zmniejszenia występowania stereotypów i mitów. Jednostki takie stają się bardziej świadome i empatyczne, co stanowi podstawę budowania rzeczywistego, a nie stereotypizującego obrazu osób z defektem słuchu. Wszak —

wszyscy przecież zaczynamy nowe życie od krzyku, nie umiemy chodzić, ani nie umiemy mówić [...] po wielu latach [...] nadal potrzebujemy pomocy innych ludzi. Bez rodziców, nauczycieli i przyjaciół nie byłibyśmy zdolni do życia. I jeśli szczęśliwie dożyjemy sędziwego wieku, to być może nadejdzie taki dzień, kiedy znowu będziemy potrzebować ludzi, którzy będą nas karmić i myć. Może nadejdzie taki dzień, kiedy znowu nie będziemy umieli mówić ani chodzić (H. Gagelmann, 1988, s. 127).

BIBLIOGRAFIA

- Aronson Elliot, Wilson Timothy, Akert Robert (1997), *Psychologia społeczna, serce i umysł*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań, s. 353.
- Bouvet Danielle (1996), *Mowa dziecka — wychowanie dwujęzyczne dziecka niesłyszącego*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa, s. 134–142.

- Brown Rupert (2006), *Procesy grupowe. Dynamika wewnątrz i międzygrupowa*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, s. 234–240.
- Czapka Elżbieta (2006), *Stereotyp uchodźcy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn, s. 22.
- Doroszewicz Krystyna (2004), *Co wiemy o stereotypach społecznych?*, [w:] *Wybrane problemy psychologii społecznej*, pod red. naukową Ewy Stanisławiak, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, Warszawa, s. 31–32.
- Doroszewicz Krystyna (2004), *Czy można osłabić uprzedzenia?* [w:] *Wybrane problemy psychologii społecznej*, pod red. naukową Ewy Stanisławiak, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, Warszawa.
- Gagelmann Hartmut (1988), *Kaj Znów Się Śmieje*, Iskry, Warszawa, s. 127.
- Garbat Marcin (2015), *Historia niepełnosprawności — rozwój i geneza rehabilitacji, pomocy technicznych oraz wsparcia osób z niepełnosprawnościami*, Novae Res, Gdynia, s. 91–92.
- Korzon Anieli (2004), *Mity i stereotypy myślowe o niepełnosprawnych intelektualnie w środowisku społecznym*, [w:] *Człowiek z niepełnosprawnością intelektualną*, pod red. naukową Zdzisławy Janiszewskiej-Nieścioruk, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, s. 28.
- Kosowicz M. (2008), *Media a człowiek niepełnosprawny*, „Aktywizacja Zawodowa Osób Niepełnosprawnych”, nr 3(15), KIG–R, Warszawa, s. 86.
- Krakowiak Kazimiera, Panasiuk Maria (1994), *Stereotypy myślowe i mity społeczne a perspektywy kształcenia głuchych*, [w:] *Głuchota a język*, pod red. naukową Stanisława Grabiasa, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 37–38.
- Kurcz Ida (1992), *Stereotypy, prototypy i procesy kategoryzacji*, [w:] *Kolokwia psychologiczne. Stereotypy i uprzedzenia*, pod red. naukową Zdzisława Chlewińskiego i Idy Kurcz, Instytut Psychologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- Kurcz Ida (1994), *Zmienność i nieuchronność stereotypów*, Instytut Psychologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- Mackie Diane M., Hamilton David L., Susskind Joshua, Rosselli Francine (1999), *Społeczno-psychologiczne podstawy powstawania stereotypów*, [w:] *Stereotypy i uprzedzenia*, pod red. naukową Neila Macrae, Charlesa Stangora, Milea Hewstone’a, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, s. 48–62.
- Mika Stanisław (1987), *Psychologia społeczna*, PWN, Warszawa, s. 65.
- Pietrzak Henryk (2000), *Następstwa i efekty stereotypowego postrzegania człowieka i świata społecznego*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów, s. 16, 62.
- Plutecka Katarzyna (2009), *Social Reception of Chronically Hard of Hearing People — Intellectual Myths and Stereotypes*, [w:] *Special pedagogy in researches and scientific analysis*, pod red. naukową Teresy Żółkowskiej, Ireny Ramik-Mażewskiej, University of Stettin Special Pedagogy Department, Stettin, s. 1.
- Podgórska-Jachnik Dorota (2013), *Deprecjacja osób z niepełnosprawnością w dyskursie publicznym za pośrednictwem mediów*, [w:] *Człowiek z niepełnosprawnością w rezerwacji przestrzeni publicznej*, pod red. naukową Zenona Gajdzicy, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, s. 65–98.
- Prillwitz Siegmunt (1996), *Język, komunikacja i zdolności poznawcze niesłyszących*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa, s. 293.
- Stangor Charles, Schaller Mark (1999), *Stereotypy jako reprezentacje indywidualne i zbiorowe*, [w:] *Stereotypy i uprzedzenia*, pod red. naukową Neila Macrae, Charlesa Stangora, Milea Hewstone’a, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.

- Szczepankowski Bogdan (1999), *Niesłyszący — Glusi — Głuchoniemi*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa, s. 169.
- Tischner Józef (1998), *Filozofia dramatu*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków, s. 9.
- Wojciszke Bogdan (1983), *Psychologia społeczna. System poznawczy i procesy spostrzegania ludzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 71.
- Wolińska Jolanta (2015), *Percepcja społeczna, stereotyp niepełnosprawności — perspektywa aktora i obserwatora* „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin Polonia” 2015, vol. XXVIII, nr 1, s. 51.
- Wójcik Marta (2008), *Wybrane aspekty społecznego funkcjonowania młodzieży niesłyszącej i słabosłyszącej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków, s. 41–46.
- Zimbardo Philip G., Leippe Michael R. (1991), *Psychologia zmiany postaw i wpływu społecznego*, Zys i S-ka, Poznań, s. 294.

Magdalena Skalny

STEREOTYPES AND PREJUDICES ABOUT DEAF

Summary

The presented article has a theoretical form, describe the problem of the phenomenon of stereotyping and prejudice, primarily by analyzing the process of stereotyping and prejudices and the consequences of their occurrence in society, ending with stereotypes that focus around the deaf. The article is a compilation of knowledge in the branches of science: psychology, social psychology and special pedagogy. The basis is a terminological explanation of the phenomenon of stereotypes and prejudices of their origin and mechanisms that constitute their a etiology. In the next part of the article presents myths and stereotypes on issues related to deaf people, including those related to the harmful image of disabled people presented in the media. In addition, myths that exist in society refer to deaf people, parents of hearing impaired children, stereotypes created by teachers, and about teachers working with the deaf. Attention was paid to stereotypes about rehabilitation and sign language myths. The aim of this article is to focus on the role of hearing society as a vehicle for information about the deaf and to postulate that will reduce the presentation of the deformed and deformed image of the deaf. It is important to open up to the other person by accepting imperfections. Social approval and tolerance contribute to reducing the phenomenon of identity isolation and depreciation of people with disabilities. On the other hand, stereotypes and prejudices contribute to the disintegration of social life and human disharmony and to the false image of persons with dysfunction.